

VU Research Portal

Hoe heeft het debat over schepping en evolutie zich de afgelopen anderhalve eeuw ontwikkeld?

Flipse, A.C.

published in

En God zag dat het goed was
2019

document version

Peer reviewed version

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Flipse, A. C. (2019). Hoe heeft het debat over schepping en evolutie zich de afgelopen anderhalve eeuw ontwikkeld? In W. den Boer, R. Fransen, & R. Peels (Eds.), *En God zag dat het goed was: Christelijk geloof en evolutie in 25 cruciale vragen* (pp. 19-30). Summum Academic Publications.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Hoe heeft het debat over schepping en evolutie zich de afgelopen anderhalve eeuw ontwikkeld?

Ab Flipse

Gepubliceerd in: William den Boer, René Franssen & Rik Peels (red.), *En God zag dat het goed was. Christelijk geloof en evolutie in 25 cruciale vragen* (Kampen: Summum, 2019), 19-30.

‘Ik weiger om nu *opeens* te gaan geloven dat we van de apen afstammen; ik houd vast aan Genesis.’ ‘Het is toch verbazingwekkend dat anderhalve eeuw na Darwin er *nog steeds* mensen zijn die zich tegen evolutie verzetten.’ Dit soort opmerkingen zijn regelmatig te horen in het hedendaagse schepping-evolutie-debat. Hoewel heel verschillend van karakter, veronderstellen beide een beeld van de geschiedenis. Dat wil zeggen: achter zo’n uitspraak gaat een idee schuil over hoe het altijd geweest is (en wat daarin misschien aan het veranderen is). Maar klopt dit beeld ook? Is het inderdaad zo dat – wat deze opmerkingen suggereren – (orthodoxe) christenen zich sinds Darwin afwijzend hebben opgesteld ten opzichte van evolutie? En dat pas recent ook deze groep deels ‘om’ is gegaan? Dat nog slechts een klein, rechtzinnig overblijfsel, dapper – of misschien, wanneer je een ander perspectief hebt: verblind – weerstand blijft bieden aan de wetenschappelijke feiten?

In dit hoofdstuk wil ik dergelijke geschiedbeelden tegen het licht houden door een schets te geven van het debat over schepping en evolutie sinds de vroege negentiende eeuw, toen er voor het eerst wetenschappelijke theorieën over de wording en ontwikkeling van de aarde en het leven werden ontwikkeld.¹ Een juist begrip van de geschiedenis is mijns inziens een voorwaarde om het hedendaagse debat goed te kunnen begrijpen en om de kwaliteit ervan te verhogen. Daar is een aantal redenen voor te noemen. Ten eerste wordt de geschiedenis soms gebruikt als argument in dat debat. Je staat immers sterk als je claimt de geschiedenis aan jouw kant te hebben. Ook het omgekeerde gebruik van de geschiedenis komt overigens voor, als een opvatting wordt weggezet als ouderwets of achterhaald. In beide gevallen moet eerst maar eens bepaald worden of de verwijzing naar de geschiedenis correct is. Verder zijn bepaalde standpunten die nu als nieuw worden gepresenteerd wellicht in het verleden al eens beproefd – en te licht bevonden, of misschien juist ten onrechte in vergetelheid geraakt. Hier kan een volledig beeld van de geschiedenis behulpzaam zijn om de argumentatie te

¹ Wetenschapshistorici hebben in de afgelopen decennia veel gepubliceerd over allerlei aspecten van het schepping-evolutie-debat. Ik noem hier slechts een recente publicatie, waarvan ik ook in dit artikel gebruik heb gemaakt: David N. Livingstone, *Dealing with Darwin. Place, politics, and rhetoric in religious engagements with evolution* (Baltimore: Johns Hopkins University Press 2014).

verdiepen. Ten slotte kunnen we misschien, met enige historische afstand, inzien dat er in het verleden op sommige momenten onverstandige keuzes zijn gemaakt, die wel bepalend zijn geweest voor het verloop van het debat daarna. Het is in dat geval niet te laat om op ooit gemaakte keuzes terug te komen. De geschiedenis geeft, kortom, geen uitsluitsel over wat we vandaag moeten vinden, maar kennis erover draagt wel bij aan een vruchtbaar debat.

Evolutie in context: wetenschap en geloof in de tijd van Darwin

Toen Charles Darwin (1809-1882) in 1859 zijn boek *On the origin of species by means of natural selection* publiceerde, veroorzaakte dit het nodige rumoer, maar toch was de publicatie geen absolute waterscheiding in het denken over geloof en wetenschap. Veel bleef ook hetzelfde. Het is bijvoorbeeld niet zo dat christenen nu voor het eerst werden geconfronteerd met opvattingen over een oude aarde (*deep time*) of uitgestorven diersoorten. Wel plaatste Darwins theorie allerlei bekende gegevens en eerdere onderzoeksresultaten in een nieuw kader. Bovendien riep zijn theorie van natuurlijke selectie op basis van toevallige variatie specifieke nieuwe vragen op. Laten we kort nagaan waarin hij aansloot bij al eerder geaccepteerde kennis en wat er vernieuwend was. En breder: binnen welke wetenschappelijke en religieuze context Darwin zijn theorie ontwikkelde.²

Een discussie over *deep time* en fossielen was in ieder geval al veel langer gaande. Vanaf het einde van de achttiende eeuw hadden de nieuwe wetenschapsgebieden van geologie en paleontologie veel kennis opgeleverd over aardlagen, fossielen, geologische processen, uitsterven van soorten, en de distributie van dieren en planten over de wereld. Christenen incorporeerden deze kennis over het algemeen vrij gemakkelijk in hun scheppingsgeloof vanuit het besef dat God zich ook in het boek der natuur openbaart. Natuurlijk ging dit niet altijd vanzelf; er moesten oplossingen gevonden worden om ogenschijnlijke tegenstrijdigheden op te lossen. Vanouds was men er immers min of meer vanzelfsprekend van uitgegaan dat de aarde ongeveer net zo oud was als de mensheid. Gedurende enige tijd, met name in de zeventiende eeuw, was de zogenaamde ‘chronologie’ zelfs een bloeiende tak van wetenschap geweest. Daarin werden gegevens uit bijbelse geslachtsregisters gecombineerd met allerlei buitenbijbelse bronnen om op grond daarvan tot een soort wereldgeschiedenis te komen. Iemand als bisschop James Ussher (1581-1656) berekende het jaar van de schepping hiermee op 4004 voor Christus. Hieraan hadden altijd al de nodige haken en ogen gezeten, maar vanaf het einde van achttiende eeuw kwam deze overtuiging dus ook onder druk te staan door het onderzoek van de aarde.³

² O.a. gebaseerd op: John Hedley Brooke, ‘Darwin and Victorian Christianity’, in: J. Hodge & G. Radick (red.), *The Cambridge Companion to Darwin* (Cambridge: Cambridge University Press 2003), 192-213.

³ Martin J.S. Rudwick, *Earth’s deep history. How it was discovered and why it matters* (Chicago: University of Chicago Press 2014).

Oppervlakkig gezien leek er overigens geen probleem: het fossielenarchief toonde globaal de volgorde die ook in het scheppingsverhaal van Genesis 1 werd aangehouden, waarbij eenvoudige organismen werden gevolgd door planten en uiteindelijk de meer complexe dieren op het toneel verschenen. Een van de ‘oplossingen’ was dan ook het interpreteren van de scheppingsdagen als de perioden van de geologie (tijdperken-theorie), waarbij God de soorten over een langere periode geschapen had. Ook werd wel gedacht dat tussen de schepping ‘in den beginne’ en de zesdaagse schepping, een lange periode (een ‘gap’) lag, waarin veel van de gevonden fossielen zouden zijn ontstaan. Er zouden verschillende catastrofes hebben plaatsgevonden, waarvan de bijbelse zondvloed de laatste was. Na enige tijd werd alleen de vorming van bepaalde oppervlaktelagen nog aan de zondvloed toegeschreven. Op de lange duur verloren de tijdperken- en de gap-interpretatie hun populariteit, omdat ze toch moeilijk te rijmen waren met de geologische vondsten, en ook omdat men tot het inzicht kwam dat een dergelijke lezing geen recht doet aan de bedoeling van de Genesistekst.

Genesis en geologie werden in de loop van de negentiende eeuw steeds minder direct op elkaar betrokken. Dit ging niet gepaard met veel strijd – de wetenschapshistoricus Martin J.S. Rudwick spreekt over het ‘vriendschappelijk uiteengaan’ van Genesis en geologie – maar het resultaat was wel een scheiding tussen de twee.⁴ Overigens is het niet vreemd dat er geen sprake was van een strijd tussen geloof en wetenschap, want de vroege geologen waren zelf vaak toegewijde christenen. Het onderzoek werd dus niet gedaan vanuit een soort antichristelijke agenda. Anglicaanse geestelijken als William Buckland (1784-1856) en Adam Sedgwick (1785-1873) – de laatste was een van de leermeesters van Darwin – gaven de geologie als nieuwe wetenschap van de aarde een plek aan de universiteiten van Oxford en Cambridge.

Gegevens over de oude aarde en fossielen waren in de jaren 1840 breed geaccepteerd onder christenen en hun houding is dus allerm minst gelijk te stellen aan die van hedendaagse jonge-aarde-creationisten, die uitgaan van een aarde die zo’n 6000 jaar geleden is geschapen in 6 dagen van 24 uur. Door Darwins theorie kwam er echter meer spanning in het debat, want deze riep een aantal specifieke theologische en filosofische vragen op. Sowieso moest evolutie als concept nu voor het eerst echt serieus genomen worden. Evolutietheorieën waren weliswaar al aan het begin van de eeuw gelanceerd – zoals bijvoorbeeld die van de Fransman Jean-Baptiste de Lamarck (1744-1829), die uitgaat van overerving van tijdens het leven verworven eigenschappen – maar die waren erg speculatief geweest. Darwin kwam met veel meer bewijzen; bovendien riep het veroorzakend mechanisme dat hij voorstelde

⁴ Martin J.S. Rudwick, ‘Biblical Flood and geological deluge. The amicable dissociation of geology and Genesis’, in M. Kölbl-Ebert (red.), *Geology and religion. A history of harmony and hostility* (Geological Society London, Special Publications 2009), 103-110; en vele andere publicaties van Rudwick.

specifieke vragen op voor het gangbare wereldbeeld. Een uitdrukking van dat wereldbeeld was de zogenaamde fysicotheologie, waarbinnen de gedachte centraal stond dat de natuur naar een Schepper verwees. Binnen deze fysicotheologie had het zogenaamde ontwerpargument (*argument from design*) een belangrijke plek. In de voorgaande eeuwen waren er verschillende fysicotheologische argumenten uitgewerkt. Zeer bekend en invloedrijk was het boek *Natural theology: or, Evidences of the existence and attributes of the Deity* (1802) van William Paley (1743-1805). Hierin zette hij de bekende analogie uiteen tussen een horloge (dat verwijst naar een horlogemaker) en de natuur (die op allerlei manieren verwijst naar de Ontwerper). Dit boek was verplichte literatuur voor alle studenten aan Engelse en Amerikaanse universiteiten in de eerste helft van de negentiende eeuw. Ook de jonge Charles Darwin kwam er als student mee in aanraking en was er erg van onder de indruk.

Binnen het conceptuele raamwerk van Paleys theorie ontwikkelde Darwin zijn theorie over het ontstaan van de soorten door variatie, overerving en natuurlijke selectie. Paley maakte hem gevoelig voor de aangepastheid en doelmatigheid van de levende natuur, maar Darwin gaf hier naderhand een ‘natuurlijke’ verklaring voor, waar Paley deze nog rechtstreeks had verbonden met de Ontwerper. Paleys benadering kwam na Darwin onder druk te staan. De discussies in christelijke kring zouden dan ook vaak gaan over de mogelijkheid het geloof in ontwerp te combineren met het concept van natuurlijke selectie.

Vroege christelijke reacties op de evolutietheorie: een waaier aan opvattingen

In de jaren 1860 kwam het wetenschappelijk, maatschappelijk en kerkelijk debat over evolutie geleidelijk op gang, waarbij allerlei verschillende thema's aan bod kwamen. Daarbij waren sommige christenen weliswaar kritisch, maar het is niet zo dat de kerk, of christenen, zich massaal tegen Darwins evolutietheorie keerden. Er bestond zowel binnen de wetenschap als binnen de kerken een breed spectrum aan opvattingen over de vraag in hoeverre Darwins theorie wetenschappelijk overtuigend was, en daarnaast of zij kon worden gecombineerd met geloof in God als Schepper. Bekend is bijvoorbeeld de kritische benadering van bisschop Samuel Wilberforce (1805-1873), die zich in een – later met mythevorming omgeven – debat met Darwins volgeling Thomas Huxley (1825-1895), vooral keerde tegen de afstamming van de mens. Hij dreef de spot met de ‘apentheorie’ van Darwin, waarop Huxley geantwoord zou hebben ‘dat hij liever afstamde van een aap dan van een man die zijn positie misbruikte om een theorie aan te vallen die hij niet begreep.’⁵ Dit verhaal laat wel zien dat in het Victoriaanse Engeland bij het brede publiek met name Darwins opvattingen over de afstamming van de mens gevoelig lagen. In de *Origin* had Darwin

⁵ David N. Livingstone, ‘Myth 17: that Huxley defeated Wilberforce in their debate over evolution and religion’, in: Ronald L. Numbers (red.), *Galileo goes to jail and other myths about science and religion* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press 2009), 152–160.

hierover overigens nog nauwelijks iets geschreven – al was duidelijk dat zijn theorie dit wel impliceerde. In het latere *The descent of man* (1871) maakte hij het expliciet. Het Wilberforce-Huxley-debat is echter niet exemplarisch. Veel christenen namen een verzoenender houding aan, en Wilberforces collega-bisschop Frederick Temple (1821-1902) was van meet af aan de mening toegedaan dat evolutie op geen enkele manier in strijd was met het geloof, maar juist meer getuigde van de wijsheid van de Schepper.

Interessant is ook het vroege verloop van de discussie in de Verenigde Staten, vooral omdat de anti-evolutie-gevoelens onder orthodoxe christenen daar tegenwoordig bijna vanzelfsprekend zijn. Toch was een van de eerste verdedigers van de evolutietheorie in de Verenigde Staten, de botanicus Asa Gray (1810-1888), juist een gelovige calvinist. Gray heeft uitgebreid met Darwin gecorrespondeerd over *design* in de natuur. Gray interpreteerde Darwins theorie zo dat er wel ruimte was voor God als interveniërende Ontwerper. Hij zou de variaties, die bij Darwin ‘toevallig’ waren, als het ware ‘in gunstige banen’ hebben geleid.⁶

Ook de bekende calvinistische theoloog Charles Hodge (1797-1878) zag als het grootste probleem van het darwinisme dat het een doelmatig ontwerp in de natuur ontkende. In zijn boek *What is Darwinism?* (1874) karakteriseerde hij het om die reden dan ook als atheïsme. Dat weerhield een latere opvolger van Hodge als hoogleraar aan Princeton Theological Seminary, Benjamin Warfield (1851-1921), er overigens niet van de (darwinistische) evolutietheorie in beginsel te accepteren.⁷ Anders dan Gray zagen latere christelijke darwinisten Gods aanwezigheid in het evolutieproces meestal niet in interventies, maar achter of in de wetmatigheid van het evolutieproces.

Het vervolg: ontwikkelingen in de evolutietheorie, wisselende reacties

Christelijke reacties verschilden van plaats tot plaats en veranderden ook door de tijd.⁸ Dat laatste had deels te maken met de ontwikkeling van de theorie zelf en de discussie erover onder wetenschappers. Wetenschappers hadden weliswaar vrij snel het idee geaccepteerd dat de soorten het resultaat waren van evolutie, maar Darwins theorie over het mechanisme dat hiervoor verantwoordelijk was, natuurlijke selectie, had lang niet iedereen overtuigd. Het is ook niet zo dat de theorie van natuurlijke selectie na verloop van tijd aan een vanzelfsprekende zegetocht begon. Rond 1900 verkeerde het darwinisme zelfs in verval, omdat het een groot aantal problemen niet had kunnen oplossen. Zo was niet duidelijk hoe

⁶ Over Gray: A. Hunter Dupree, *Asa Gray, 1810-1888* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1959); Nederlandse bewerking door Guust de Vries: *Asa Gray (1810-1888)* (2013).

⁷ Over Warfield o.a.: David N. Livingstone en Mark A. Noll, ‘B. B. Warfield (1851-1921). A Biblical inerrantist as evolutionist’, *Isis* 91 (2000), 283-304.

⁸ Over de ‘plaatsafhankelijkheid’ van religieuze reacties o.a.: Livingstone, *Dealing with Darwin*.

de erfelijkheid werkte, ontbraken paleontologische overgangsvormen en wezen natuurkundige berekeningen op een aarde die veel jonger was dan Darwin had aangenomen.

Wetenschappers ontwikkelden dan ook verschillende alternatieve evolutiemodellen. Zo maakte de theorie van Lamarck een comeback (neo-lamarckisme); verdedigden sommigen de opvatting dat de evolutie niet geleidelijk maar in sprongen verloopt (saltationisme); of dat interne krachten het evolutieproces voortstuwen (orthogenese). Deze periode is dan ook wel aangeduid als de *'eclipse of Darwinism'*: een tijdelijke 'verduistering', of afwezigheid, van het darwinisme in de wetenschap.⁹ Pas met de synthese van Darwins theorie en de erfelijkheidsleer van Mendel in de jaren dertig van de twintigste eeuw zou er onder biologen meer consensus ontstaan. Deze 'neodarwinistische synthese' zou uiteindelijk na de Tweede Wereldoorlog echt doorbreken. Dit maakt begrijpelijk dat gelovigen rond 1900, toen opnieuw intensief werd nagedacht over evolutie, soms dachten dat wetenschappers het bestaan van evolutie als zodanig betwijfelden. In werkelijkheid ging het toenmalige wetenschappelijke debat echter over het evolutiemechanisme.

Tegelijkertijd was dit wel de periode waarin op basis van Darwins gedachtegoed soms vergaande conclusies werden getrokken voor de samenleving, een fenomeen dat onder de term 'sociaal-darwinisme' wordt samengevat.¹⁰ Dit verklaart dat het oordeel van orthodoxe christenen over evolutie nu soms negatiever uitviel dan daarvoor. In Nederland kwam daar nog iets bij. Pas rond 1900 begonnen orthodoxe christenen (zowel protestanten als rooms-katholieken) met een inhoudelijk doordenking van vragen op het grensvlak van geloof en wetenschap. Doorwrochte beschouwingen over schepping en evolutie, zoals die onder geloofsgenoten elders al eerder te vinden waren, hadden hier op zich laten wachten. Ondertussen was het concept evolutie echter sterk verbonden geraakt met waarden van de vrijzinnig-protestantse elite en het vooruitgangsgeloof.¹¹ Daarnaast bestonden er ook uitgesproken materialistische interpretaties, in lijn met het gedachtegoed van iemand als de Duitse monist Ernst Haeckel (1834-1919). Deze eerdere toe-eigening van evolutie door liberalen en materialisten en de vigerende sociaal-darwinistische opvattingen, drukten ook hun stempel op de bezinning. De grondhouding was hierdoor kritisch; toch bleef men niet meer staan bij eenvoudige afwijzing.

⁹ Peter J. Bowler, *The eclipse of Darwinism. Anti-Darwinian evolution theories in the decades around 1900* (Baltimore: Johns Hopkins University Press 1983).

¹⁰ Janneke van der Heide, *Darwin en de strijd om de beschaving in Nederland 1859-1909* (Amsterdam: Wereldbibliotheek 2009), 203-242; Cor Hermans, *De dwaaltocht van het sociaal-darwinisme. Vroege sociale interpretaties van Charles Darwins theorie van natuurlijke selectie 1859-1918* (Amsterdam: Nieuwezijds 2003).

¹¹ Mirjam Buitenwerf-Van der Molen, *God van vooruitgang. De popularisering van het modern-theologische gedachtegoed in Nederland (1857-1880)* (Hilversum: Verloren 2007), 94-115.

De bezinning in gereformeerde kring werd geïnitieerd door Abraham Kuyper (1837-1920) die met zijn neocalvinistische wetenschapsleer handvatten bood om geloof en wetenschap beide serieus te nemen.¹² In 1899 hield Kuyper aan de in 1880 opgerichte Vrije Universiteit (VU) zijn beroemd geworden rectoraatsrede *Evolutie*, waarin hij weliswaar kritisch was over de evolutiegedachte, die hij kenschetste als een dogma dat zijn tijdgenoten had gehypnotiseerd, maar deze toch niet volledig verwierp.¹³ Kuyper beoordeelde in deze rede ook de opvattingen van zijn Engelstalige geloofsgenoten, die evolutie als de manier zagen waarop God had geschapen. Hoewel dit niet zijn eigen overtuiging was, wees hij het ook niet principieel af. Immers: ‘de Schepping zou er even wonderbaar om zijn.’ Niettemin had Kuyper ook bezwaren tegen de evolutietheorie, vooral omdat de theorie vaak werd uitgebouwd tot een complete wereldbeschouwing. Kuypers kritiek betrof in dit verband in het bijzonder de darwiniaanse evolutietheorie, want, zo meende hij, ‘het Darwinisme leert een mechanisch ontstaan der dingen, dat alle plan of doel of bestek uitsluit’. Andere, niet-darwinistische evolutietheorieën, achtte Kuyper niet consequent, of wetenschappelijk nog niet overtuigend.¹⁴ Dat Kuyper – naast principiële – ook allerlei wetenschappelijke bezwaren aanvoerde tegen Darwins theorie, is – gezien de eerder genoemde ‘*eclipse of Darwinism*’ – niet vreemd. Kuypers opvattingen moeten dus in hun tijd begrepen worden en zijn lastig in een van de hedendaagse hokjes te plaatsen.

Het uiteengaan der wegen: de opkomst van het creationisme

De waaier aan christelijke opvattingen over evolutie die tot aan het begin van de twintigste eeuw bestond, zou daarna stapsgewijs worden ingeperkt. Deels kwam dat omdat de evolutietheorie uitkristalliseerde en er steeds meer consensus ontstond onder wetenschappers. Belangrijker nog waren maatschappelijke en kerkelijke ontwikkelingen die tot gevolg hadden dat evolutie een onderwerp werd dat scheiding maakte tussen conservatieven en progressieven in de samenleving, en orthodoxen en vrijzinnigen in de kerk.

Een eerste stap tot dit uiteengaan der wegen werd gezet in de jaren twintig, toen orthodox-protestanten in de Verenigde Staten zich begonnen te groeperen onder de vlag van het fundamentalisme. Deze groep werd geleidelijk kritischer over evolutie, omdat deze theorie volgens hen onvermijdelijk leidde tot samenlevingen waarin het recht van de sterkste

¹² Zie hiervoor: Ab Flipse, *Christelijke wetenschap. Nederlandse rooms-katholieken en gereformeerden over de natuurwetenschap, 1880–1940* (Hilversum: Verloren 2014), 83-111.

¹³ Voor een recente analyse van Kuypers rede, zie: Gijsbert van den Brink, ‘Evolution as a bone of contention between church and academy. How Abraham Kuyper can help us bridge the gap’, in: G. Graham (red.), *The Kuyper Center Review Volume Five: Church and Academy* (Grand Rapids: Eerdmans 2015), 92-103.

¹⁴ A. Kuyper, *Evolutie. Rede bij de overdracht van het rectoraat aan de Vrije Universiteit op 20 October 1899 gehouden* (Amsterdam: Höveker & Wormser 1899), 7, 26-35, 46-48.

gold. Het lukte hun wetten geaccepteerd te krijgen die het doceren van de evolutietheorie op scholen verbood. Dit leidde in 1925 tot een geruchtmakende rechtszaak (de *Monkey Trial*) tegen de docent John T. Scopes in Dayton, Tennessee. Scopes werd veroordeeld, maar de discussie was hiermee niet beëindigd en zou in de loop van de eeuw steeds verder polariseren.

Vanaf de jaren zestig werden opnieuw rechtszaken gevoerd en bij elk proces raakte de Amerikaanse samenleving meer verdeeld. ‘Evolutie’ en ‘anti-evolutionisme’ bepaalden steeds meer de identiteit van progressieven en conservatieven. Het ging in deze ‘culture war’ inmiddels om veel meer dan de vraag of het scheppingsverhaal of de evolutietheorie waar was. De strijd tegen de evolutietheorie raakte verbonden met allerlei conservatieve waarden.¹⁵

De letterlijk-historische uitleg van de Bijbel was aanvankelijk niet eens heel belangrijk geweest. In de jaren twintig vind je onder fundamentalisten nog uiteenlopende opvattingen over de interpretatie van Genesis. Een van de weinige uitgesproken verdedigers van de strikte opvatting dat de aarde ongeveer 6000 jaar geleden in 6 dagen van 24 uur is geschapen, was de zevendedagsadventist en amateurgeoloog George McCready Price (1870-1963). Price meende dat alle fossielen tijdens een wereldwijde zondvloed zijn ontstaan. Door de wetenschapshistoricus Ronald L. Numbers wordt Price aangewezen als de belangrijkste grondlegger van de twintigste-eeuwse creationistische beweging. Deze zou pas vanaf de jaren zestig brede aanhang krijgen onder evangelische christenen in de Verenigde Staten. Dit gebeurde met name na de publicatie van het boek *The Genesis Flood. The Biblical record and its scientific implications* (1961) van de theoloog John C. Whitcomb (1924) en de ingenieur Henry M. Morris (1918-2006). Dit boek leunde sterk op de eerdere publicaties van Price; het beleefde vele herdrukken en vormde de belangrijkste stoot tot de opleving van het creationisme in de Verenigde Staten.¹⁶ Het is ook in deze periode dat de term ‘creationisme’ zijn huidige, strikte, betekenis kreeg, namelijk de overtuiging dat er een alternatieve, bijbelse wetenschap over de wording van de wereld mogelijk is, waarin de aarde zo’n 6000 jaar geleden in 6 dagen van 24 uur is geschapen, er geen evolutie van soort naar soort heeft plaatsgevonden, en de meeste aardlagen en fossielen zijn ontstaan tijdens een wereldwijde zondvloed. Tot die tijd werd creationisme ook voor andere overtuigingen gebruikt. Zo noemde de VU-bioloog Jan Lever (1922-2010) zijn eigen theïstisch-evolutionistische

¹⁵ Edward J. Larson, *Trial and error. The American controversy over creation and evolution* (Oxford: Oxford University Press 2003 (derde druk)).

¹⁶ Ronald L. Numbers, *The Creationists. From scientific creationism to Intelligent Design. Expanded Edition* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press 2006), 88-119, 208-238.

opvatting in de jaren vijftig ook ‘creationisme’ ter onderscheiding van een materialistische interpretatie van het evolutieproces.¹⁷

Het creationisme bloeide dus op in een heel specifieke context, en niet in elk land of elke stroming binnen het christendom zie je deze ontwikkeling terugkomen. Wel heeft het creationisme zich vanaf de jaren zeventig vanuit de VS over de wereld verspreid.¹⁸ In Nederland zijn er al eerder parallelle ontwikkelingen aan te wijzen, die deels verklaard kunnen worden uit Nederlands-Amerikaanse contacten. Zo lonkten sommige gereformeerde theologen in de jaren dertig – toen binnen de toenmalige Gereformeerde Kerken de lijnen strakker getrokken waren dan in de tijd van Kuyper –, al naar de zondvloedgeologie van Price. Anders dan in de Verenigde Staten werd het Nederlandse debat vooral gevoerd binnen de eigen, gereformeerde, zuil. De zondvloedgeologie werd naar voren geschoven als invulling van het oudere, neocalvinistische, ideaal van een ‘christelijke wetenschap’.¹⁹ Gereformeerden natuurwetenschappers hielden de boot nadrukkelijk af, en zetten vanaf de jaren vijftig juist definitief de stap naar theïstisch-evolutionistische denkbeelden. De meest zichtbare verdedigers daarvan waren de hierboven al genoemde bioloog Jan Lever en zijn VU-collega de geoloog Jan van de Fliert (1919-2010).²⁰ Overigens begonnen nogal wat theologen in de Gereformeerde Kerken vanaf de jaren zestig op te schuiven in vrijzinnige richting en de doordenking van de relatie tussen schepping en evolutie vanuit orthodox perspectief stakte.

In orthodox gebleven kringen wees men verdere acceptatie van evolutie simpelweg af en toen het Amerikaanse, strikte ‘creationisme’ in Nederland bekend werd, vond het daar een vruchtbare voedingsbodem. De verspreiding daarvan liep aanvankelijk via de traditionele, verzuilde wegen, zoals de vrijgemaakt-gereformeerde onderwijswereld.²¹ Vanaf de jaren zeventig zou het creationisme in Nederland vooral worden gepropageerd door nieuw opgerichte organisaties als de Evangelische Omroep (EO) en de Evangelische Hogeschool (EH). Met name Willem J. Ouweneel (1944), die uitgroeide tot boegbeeld van het

¹⁷ Over Jan Lever: Ab Flipse, ‘Jan Lever. Bioloog, bruggenbouwer en boegbeeld van de VU’, in: Ab Flipse (red.), *Verder kijken: Honderdvijfendertig jaar Vrije Universiteit Amsterdam in de samenleving. Zesentwintig portretten* (Amsterdam: VU University Press 2016), 195-202. Zie: J. Lever, *Het creationisme. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op 22 september 1952* (Wageningen: Zomer & Keuning 1952).

¹⁸ Stefaan Blancke, Hans Henrik Hjermitsev en Peter C. Kjærgaard (red.), *Creationism in Europe* (Baltimore: Johns Hopkins University Press 2014).

¹⁹ Flipse, *Christelijke wetenschap*, 224-227.

²⁰ Abraham C. Flipse, ‘The origins of creationism in the Netherlands. The evolution debate among twentieth-century Dutch Neo-Calvinists’, *Church History* 81 (2012), 104-147.

²¹ Ab Flipse, “Amerikaanse geleerden van formaat die deze dingen heel anders zien.” Nederlandse gereformeerden en het creationisme’, in: Ab Flipse en George Harinck (red.), *Waar komen we vandaan? Anderhalve eeuw evolutiedebat in protestants-christelijke Nederland* (Amsterdam: HDC 2011), 31-39.

Nederlands creationisme, was op dit punt invloedrijk in de ‘evangelische’ subcultuur.²² Het creationisme was niet gekoppeld aan een specifiek kerkgenootschap; en binnen kerkgenootschappen waren uiteenlopende opvattingen te vinden. Zo keerde de vrijgemaakt-gereformeerde geoloog Van de Fliert zich in 1968 in een felle bespreking tegen *The Genesis Flood*. Maar ook verschillende gereformeerde leidslieden die, anders dan Van de Fliert, evolutie afwezen, hielden tegelijkertijd afstand tot het creationisme, omdat ze de fundamentalistische bijbelopvatting niet deelden.²³

Net als in Amerika kwam in Nederland het creationisme op als tegenbeweging. Een verschil is dat het hier niet zozeer een reactie was op ontwikkelingen in de samenleving, maar vooral op de verschuiving in kerk en theologie in vrijzinnige richting. Deze werd toegeschreven aan het accepteren van evolutie. Toch zijn ook in Nederland wel echo’s te horen van de Amerikaanse ‘culture war’ waarbij evolutie werd verbonden met allerlei andere maatschappelijke discussies. Dit zie je vooral bij creationisten die sterk leunden op het Amerikaanse voorbeeld. Iemand als Ouweneel zag in evolutie de oorzaak van allerlei – zeer uiteenlopende – maatschappelijke en culturele kwalen als marxisme, analytische filosofie, de hippiebeweging, existentialisme, underground, de Satanskerk, oosters mysticisme en veel meer. Hij sprak van een ‘stervende eeuw’, en ‘het lot van jonge mensen in een evolutionistische cultuur’. Vanuit dit creationistische wereldbeeld, dat bij voorbaat evolutie afwijst, kunnen pogingen om schepping en evolutie te combineren, worden gediskwalificeerd als een capituleren voor ongelof of vrijzinnigheid.²⁴

Sinds het begin van de eenentwintigste eeuw is in orthodoxe kring, ook in de voormalige creationistische bolwerken, opnieuw ruimte gekomen voor een bredere bezinning, met als recente vrucht het boek van Gijsbert van den Brink *En de aarde bracht voort*.²⁵ Critici van deze ontwikkeling hebben zich sindsdien gehergroepeerd in nieuwe organisaties als het Logos Instituut, die een strikt creationistische lijn volgen. Daarvoor vinden ze – net als de EO en de

²² Remco van Mulligen, *Radical protestanten. Opkomst en ontwikkeling van de EO, de EH en de ChristenUnie en hun voorlopers (1945-2007)* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief 2014), 133-135, 148-155.

²³ J.R. van de Fliert, ‘Fundamentalisme en de basis der geologische wetenschappen (De reactie van een geoloog op herlevend diluvianisme)’, *Lucerna* 7 (1968), 185-214. Voor afwijzing van het creationisme om theologische redenen, zie: Flipse, ‘Origins of creationism’, 138-141.

²⁴ W.J. Ouweneel, *Jeugd in een stervende eeuw. Het lot van jonge mensen in een evolutionistische cultuur* (Amsterdam: Buijten & Schipperheijn 1977), bijv. 7v, 145v.

²⁵ Gijsbert van den Brink, *En de aarde bracht voort. Christelijk geloof en evolutie* (Utrecht: Boekencentrum 2017). Een eerste aanzet tot de hernieuwde bezinning werd gegeven met de publicatie van een drietal bundels (2005, 2006, 2007) onder redactie van Cees Dekker, Ronald Meester, René van Woudenberg en Gijsbert van den Brink, met daarin bijdragen van wetenschappers uit een groot aantal verschillende vakgebieden. In het ‘Darwinjaar’, 2009, verscheen *Gevormd uit sterrenstof. Schepping, ontwerp en evolutie*, van René van Fransen, dat eveneens stof deed opwaaien. ForumC lanceerde in 2011 de website geloofwetenschap.nl, waarop veel is gepubliceerd over het onderwerp schepping-evolutie.

EH in de jaren zeventig – de nodige inspiratie bij Amerikaanse creationistische organisaties als het Institute for Creation Research en Answers in Genesis.

Slot

Een christelijke studente die van huis uit misschien sceptisch staat tegenover evolutie, maar gedurende haar studie overtuigd raakt van de evolutionaire ontwikkeling van het leven, kan in haar zoektocht naar antwoorden aansluiten bij de traditie. Zij kan zich realiseren dat christenen traditioneel niet afwijzend tegenover de wetenschap hebben gestaan.²⁶ Natuurlijk zijn er altijd christenen geweest die zich meer of minder voor wetenschap geïnteresseerd hebben, maar wetenschap is van ouds niet gezien als iets wat ‘van buiten’ kwam of waartegen gestreden moest. De moderne wetenschap, zoals die sinds de zeventiende eeuw is ontstaan, is immers mede vormgegeven door christenen. Deze open houding is nog duidelijk terug te zien bij de vroege geologen, maar ook in de periode na Darwin is een constructieve houding nog min of meer vanzelfsprekend.

Dit te beseffen is ook belangrijk voor iemand die op grotere afstand staat van universiteit en wetenschap, maar misschien een intuïtieve weerstand voelt tegen evolutie. Een christen die de motivatie voor zijn afwijzing van de evolutietheorie kernachtig samenvat met de oneliner: ‘Ik wil niet van de apen afstammen!’²⁷ verwoordt daarmee iets wat velen sinds Darwin gevoeld hebben bij het idee van gemeenschappelijke afstamming, namelijk dat dit ons van onze menselijke waardigheid zou beroven. Een eenduidige en voor iedereen acceptabele ‘oplossing’ voor dit probleem was, en is, er misschien niet. Maar feit is dat in de negentiende eeuw bijna niemand hieraan de conclusie verbond dat de evolutiebiologie en aanverwante vakgebieden helemaal afgewezen moesten worden. Het erkennen en analyseren van dit en andere specifieke pijnpunten was veeleer de aanzet tot een theologische en filosofische doordenking ervan.

De latere, twintigste-eeuwse, inspanningen om naast de bestaande wetenschap een volledig eigen creationistisch alternatief te ontwikkelen vormen een breuk met deze traditie. Vandaag kunnen we ons dan ook beter aansluiten bij de eerdere houding om in het verlengde daarvan nieuwe stappen te zetten in het doordenken van vragen op het grensvlak van scheppingsgeloof en evolutietheorie.

²⁶ Zie bijv. David N. Livingstone, D.G. Hart en Mark A. Noll (red.), *Evangelicals and science in historical perspective* (New York: Oxford University Press 1999).

²⁷ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 182-183.